

Гротеск, часто невловимий, вже завжди присутній на сцені, навіть тоді, коли він мовчить, коли ховається. Завдяки йому драма ніколи не справляє монотонного враження. Він то збуджує сміх, то проймає жахом. Він змушує Ромео зустрітись з аптекарем, Макбета — з трьома відьмами, Гамлета — з могильниками. І, нарешті, в деяких сценах, як, наприклад, у сцені короля Ліра з блазнем, він може домішувати свій кричущий голос до найвищої, найпохмурішої музики душі, сповненої високих мрій.

Ось що зумів зробити з властивою йому досконалістю, яку «марно й неможливо було б наслідувати, Шекспір, цей бог сцени, в якому начебто сполучились три великі найхарактерніші генії нашої сцени — Корнель, Мольєр і Бомарше. [...]

Віктор ГЮГО

«ТРИМАТИ ДЗЕРКАЛО ПЕРЕД ПРИРОДОЮ...»

**Матеріали до вивчення творчості Вільяма Шекспіра,
зокрема його трагедії «Гамлет»**

8 клас

Життя і творчий шлях. Вільям Шекспір — англійський драматург і поет доби Відродження, на жаль, в очах сучасників не був великою людиною, якою його вважають наступні покоління. Тому ми чимало знаємо про його епоху, про його оточення, можливих друзів і безумовних ворогів, але приватне життя Шекспіра вражає нас мізерністю свідчень. Не залишилося ні щоденників, ні листів, ні вірогідних спогадів сучасників, не кажучи вже про детальну біографію.

To the great Variety of Readers.

From the most able to him that can but spell: There you are number'd: We had rather you were weight'd, if equally, when the fate of all Bookes depends upon your capacities: and not of your heads alone, but of your partes. Well: It is now publique, & you will stand for your priviledges wee knowe: to read, and censure. Do but buy it first. That doth best commend a Booke, the Stationer saies. Then howe to better your brains by, as your wife must, make your face the lazine and spare not. Judge your five-pence worth, your huffings worth, your face shal lings worth as much, or higher, to you rise to the full rate, and satisfaction. But, what ever you do, Bay. Censure will not drive a Trade, or make the facke go. And though you be a Magistrate of wit, and for on the stage at *Blacke Friars*, or the *Colegiu*, to arraigne Playes, dothe knowe, these Playes have had their small dreddie, and stood out all Appales, and to some come forth quitted rather by a Decree of Court, than any paradyd of Letters of commendation.

It had bene a thing, we confesse, worthe to have bene withod, that the Author himselfe had us'd to have let forth, and overfeen his owne writings: But since it hath ben ordain'd otherwise, and he by death departed from that right, wee pray you do not envie his Friends, the office of that care, and paine, to have collected & publish'd them, and so to have publish'd them, as where (before) you were abus'd with shackle Heins, and irreperitious copies, manned and defourred by the friends and flatterers of unwarious impostors, that expos'd them even those, are now offer'd to your view cur'd, and perfect of their lunkes, and all the rest, absolute in their numbers, as he conceiv'd the Whole: he was a happy imitator of Nature, as a small gentle exprober of it: The mind and hand went to gether: And what he thought, he uttered with that easinesse, that wee have scarce received from him a blot in his papers. But it is not our province, who only gather his works, and give them you, to praise him. It is yours that read him. And there we hope, to your divers capacities, you will finde enough, both to draw, and hold you: for his wit can no more sicke him, then it could be kill'd. Reade him, therefore, and againe, and againe: And if then you doe not like him, surely you are in some manifest danger, not to understand him. And so wee leave you to other of his Friends, whom if you need, can bee your guides: if you neede them not, you can leave your selves, and others. And thus Readers we with him.

43

*John Flouge
Printed by C. Smith.*

Титульний лист Першого фоліо. Гравюра М.Дройсхута.

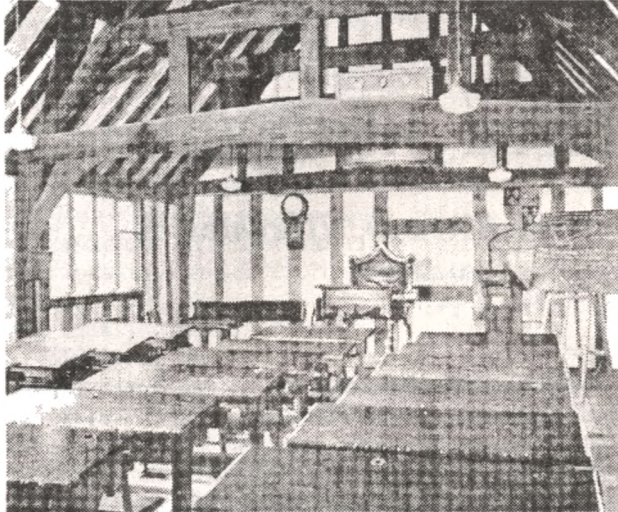
Походження Шекспіра — син простого ремісника, і професія — поет і драматург, які в той час аж ніяк не вважались почесними, не могли викликати зацікавлення його особою з боку тогочасних мемуаристів, котрі з охотою писали про королів та вельмож, часом бездарних і нікчемних, про воїнів та політиків, уславлених і не дуже. Навіть знаменитим акторам, які грали п'єси Шекспіра, пощастило в цьому відношенні більше, ніж великому драматургові. Відомо дослідниця його життя і творчості Н. Модестова пише: «Знали Річарда Бербеджа — найкращого трагіка трупи та і всіх театрів Лондона. Знали товстого Віля Кемпа, чий грубуватий, але дотепні жарти до сліз смішили партер. Знали витонченого, гострого на язик Роберта Арміна — прекрасного танцюриста і співака. Шекспіра знали мало, він був тільки режисером і драматургом народного театру — професія в ті часи мало шанована».

Вільям Шекспір народився у маленькому містечку Стратфорд, розташованому на березі ріки Ейвон, у самому серці Англії. Тут і проминули дитячі роки старшого із восьми дітей Джона Шекспіра, який успішно займався дрібною торгівлею і навіть досягнув певного успіху в своїх комерційних справах. Незабаром Джон Шекспір стає членом міської ради, а 1568 року навіть обирається міським старостою.

Церква св. Трійці у Стратфорді.
Тут Шекспіра хрестили, тут він і похований

З восьми років маленький Вільям відвідує місцеву граматичну школу, де навчали основ грамоти рідної мови і приділяли велику увагу стародавнім мовам. Шекспір вивчав тут латину і трохи давньогрецьку. З тих часів його улюбленим поетом був автор «Метаморфоз» — Овідій. Ми не знаємо, чи добре вчився маленький Вільям і чи закінчив він школу. Його товариш у житті і суперник у драматургії Бен Джонсон вважав, що Шекспір погано знав латину і ще гірше — грецьку мову. Тож можна стверджувати, що Шекспір був геніальним самоуком.

Класна кімната, де Шекспір опанував латину.

З раннього дитинства Вільяма оточував дивовижний світ, зітканий із стародавніх легенд і народних пісень. Незаймана природа рідного краю і розвинена уява сприяли народженню фантастичного світу в глибинах його вразливої душі. У цьому світі таємниче шумів Шервудський ліс, ховаючи в зелені хашах легендарного розбійника Робіна Гуда та його веселих товаришів. Тут, «у гущавині лісів, що оточували Стратфорд, танцюють у мерехтінні місячного сяйва Духмяний Горошок, Павутинка, під старими дубами на ложі із квітів спить їх королева Титанія, а з льоху на батьківській мизі вилізає веселий дух ночей Пек-Робін...» Цей світ геніально буде втілений майбутнім поетом і драматургом у його творах.

Королева Єлизавета.
Картина невідомого маляра. 1592.

У Стратфорді юний Шекспір уперше побачив театральну виставу. За тридцять кілометрів від Стратфорда, в Ковентрі, щорічно ставились релігійні драми-містерії, які охоче відвідували жителі навколишніх міст,

зокрема й сім'я Джона Шекспіра. Крім того, недалеко від міста був розташований замок Кекільурт, родовий маєток графа Лейстера, фаворита королеви Єлизавети. 1575 року в цьому замку, на честь відвідин його королевою Англії, відбулася вистава, яку, напевно, не міг пропустити хлопчик, котрий, цілком вірогідно, вже тоді захоплювався театром.

А між тим матеріальний стан сім'ї Джона Шекспіра несподівано погіршився. На той час його старший син Вільям був уже одружений з Енн Хеттуей, дочкою фермера, що жив у селі Шоттері. Вінчання відбулося у листопаді 1582 року. А незабаром народилась і перша дочка Вільяма Шекспіра — Сьюзен.

Як жив і чим займався у цей час майбутній драматург — нам невідомо: чи то був він помічником учителя у школі, чи то брав участь у комерційних справах батька. Але, так чи інакше, матеріальний стан сім'ї Джона Шекспіра щодня погіршувався. Голова великого сімейства змушений був продати майно, віддати під заставу будинок і землю. До того ж збільшилась сім'я старшого сина. 1585 року Енн Хеттуей народила двійню: Гамлета і Джуліт. Треба було шукати порятунку від злиднів.

Епоха, в якій судилося жити Вільяму Шекспіру, диктувала свої правила гри. Це був у всіх відношеннях суворий, але цікавий і насичений визначними подіями час «великих змін». Старі життєві традиції, які складалися століттями, ламалися. За цих умов молодому Шекспіру довелося шукати свій шлях у житті, ризикувати, відмовляючись від звичних життєвих норм... То був час, коли його однолітків, охоплених жагою нових ідей, пройнятих непохитною вірою у свої сили, батьки «у мандри посиляли»:

Тих — на війну, щоб поспитать фортуни;

Тих — відкривать далекі острови;

Тих — у найкращі університети.

Шекспір. «Два веронці».

Переклад І. Стешенко

1587 року Вільям Шекспір залишає свою сім'ю і рідні місця і вирушає, вірогідно у складі однієї із акторських труп, до Лондона в пошуках свого місця у житті. Там він почав свою кар'єру з посади вельми далекої від театального мистецтва. У його обов'язки входило приглядати за кіньми джентльменів, які приїжджали подивитися нову прем'єру театральної вистави. Трохи пізніше він стає суфлером, а згодом — актором і драматургом однієї із лондонських театральних труп. А ще через декілька років — пайщиком акторської трупи «слуг лорда-камергера», з якою назавжди пов'яже свою подальшу творчу долю. Нелегкими були перші кроки молодого Шекспіра у Лондоні. Але він вибрав свій шлях і «зустрів на ньому все, що випадає на долю справжньої людини: ворожнечу і дружбу, зраду і любов, радість перемог і гіркоту поразок. І насамперед — працю. Наполегливу, безперервну, творчу, таку, яка є обов'язком великих митців».

Перу геніального драматурга належать 37 сценічних творів. Серед них — комедії, історичні хроніки і трагедії, а також дві поеми — «Венера і Адоніс» (1593) та «Лукреція» (1594). Крім того, Шекспір написав 154 сонети, які знавці зараховують до числа найсвітліших творів світової лірики. У сучасній науці творчість Шекспіра прийнято ділити на три періоди.

Перший період (1590-1600) називають оптимістичним. У драмах-хроніках, ранніх трагедіях, ко-

медіях і сонетах у цілому переважає радісне сприйняття життя. Прикрашають цей період творчості перша зріла трагедія Шекспіра «Ромео і Джульєтта» і поетичні шедеври — «Сонети».

Другий період (1601-1608), що свідчить про гірке прозріння гуманістів, про крах ренесансної гармонії, називають трагічним. Світ шекспірівських трагедій охоплений смертельною недугою, вражає всесвітніми катастрофами, навіть сама природа у «Гамлеті» (1601) і «Королі Лірі» (1605) втягнута у хаос руйнування. Зло і несправедливість правлять тут бал, розбещуючи людські душі: жага влади знищує колись мужнього і чесного воїна Макбета, а сліпі ревності — шляхетного Отелло.

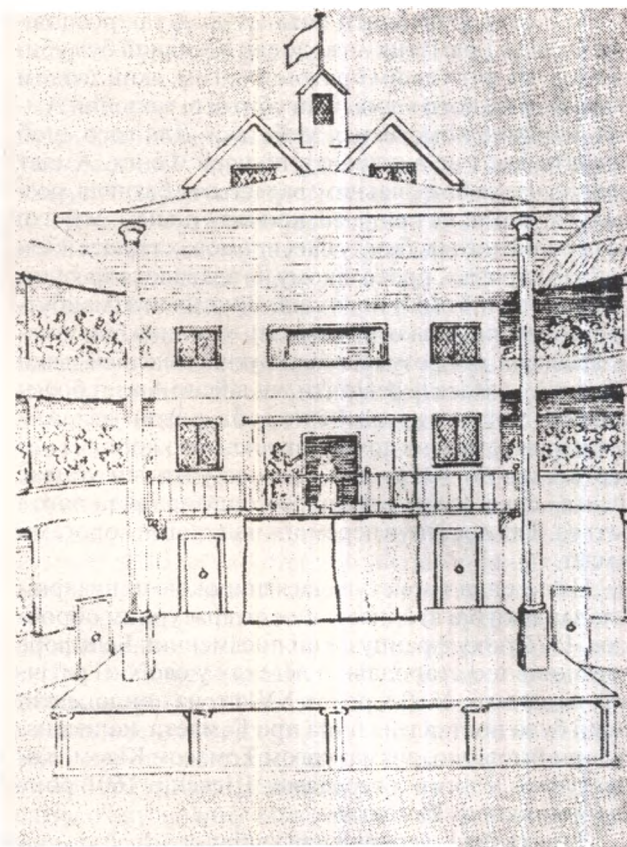
Третій період творчості (1609-1613) називають романтичним. Шекспір створює чотири п'єси, які вважають інколи романтичними драмами, інколи трагікомедіями, а також — останню історичну хроніку «Генріх VIII». З чотирьох трагікомедій Шекспіра особливої уваги заслуговує «Буря», в якій уже помітно відчувається зневіра поета і драматурга у можливості досягнення гармонії у світі людських стосунків.

У геніальних творіннях Шекспіра перед нами постає широка і правдива картина епохи англійського Відродження — в її величі і в її страшних суперечностях. Силою свого таланту він змусив глядача побачити у просторі сцени, майже без декорацій, всесвіт, минуле і майбутнє людства. Він бачив і розумів життя у всій його складності: високим і низьким, трагічним і комічним, поетичним і буденним. Створений ним світ — це вируюча «суміш одягу і осіб, племен, мов, настроїв», світ, який любить, страждає, живе надією і впадає у відчай, гине сам або губить інших. Дивно, створені майже чотири століття назад, його твори залишаються сучасними і тепер. І тому вони безсмертні.

Вільям Шекспір помер 23 квітня 1616 року, переконаний, що його епоха — вселюдська трагедія. І все ж таки ми маємо право стверджувати — більше за все на світі він любив людину і життя. Інакше не зміг би створити безсмертні образи, в яких людство і сьогодні бачить і впізнає себе, знаходячи в них не закам'янілі ідеали, а сучасний погляд у минуле і в майбутнє.

Джерела сюжетів шекспірівських п'єс. Шекспір не вигадував сюжети своїх п'єс, а запозичував їх із різних джерел. За його часів це явище було традиційним. Відомий історик літератури О.Н.Веселовський (1843-1918) писав: «Усякий поет, Шекспір або хто інший, вступає в царину готового поетичного слова, він пов'язаний інтересом з відомими сюжетами, входить у колію поетичної моди, нарешті, він з'являється, коли той чи інший поетичний рід досягає певного розвитку». Талант Шекспіра надав цим сюжетам надзвичайної поетичної сили і філософської глибини. Народні легенди і перекази драматург підняв на таку височину розуміння життя, якої в мистецтві до нього не було. Хто б знав Ромео і Джульєтту, Ліра і Макбета, Отелло і Гамлета, якби не геніальне перо Шекспіра, котре накреслило їх долі на трагікомічному полотні духовної пам'яті людства.

Хоча значна частина глядачів театру епохи Шекспіра була неграмотна або малоосвічена, багато сюжетів його п'єс їм були добре відомі з народних переказів і легенд. Глядачі прямували до театру, бажаючи знов і знов поміркувати над старим сюжетом

Сцена театру «Глобус»

у новому, шекспірівському трактуванні. Знання сюжету тільки підсилювало інтерес до вистави.

Скарбом сюжетів вітчизняної історії була для Шекспіра хроніка Р. Холіншеда. Широко використовував драматург і сюжети з грецької та римської історії, черпаючи їх із «Порівняльних життєписів» Плутарха в перекладі Т.Нортон (1579). Запозичував сюжети для своїх п'єс Шекспір і в інших авторів, наприклад, новелістів епохи італійського Відродження: у М. Банделло — сюжети комедій «Багато галасу з нічого» та «Дванадцята ніч»; у Чінтіно — трагедії «Отелло». В основу комедії «Два веронці» покладено сюжет пасторального роману Х. Монтемайора «Діна», а в «Зимову казку» — роману Р. Гріна «Пандосто». Більше того, Шекспір і переробляв на свій кшталт п'єси, написані задовго до того, як він став драматургом.

Зал Середнього Темпла, де 2 лютого 1602 року грали «Дванадцята ніч» Шекспіра

Достовірно встановлено, наприклад, що сюжет трагедії «Гамлет» був добре відомий в Англії. Це була середньовічна легенда про принца Амлета, вперше записана Саксоном Граматиком близько 1200

року. У стародавні часи поганства — так розповідає Саксон Граматик — володар Ютландії був убитий під час учти своїм братом Фенгом, який згодом оженився на його вдові. Син убитого, молодий Амлет, вирішив помститися за батька. Для того, щоб виграти час і не викликати підозри Фенга, Амлет прикидається божевільним: валяється у багнюці, розмахує руками, як крилами, кричить півнем. У його, на перший погляд, безглузких промовах таїлася «бездонна хитрість», проте нікому не вдалося зрозуміти прихований зміст його слів. Друг Фенга (майбутнього шекспірівського Клавдія), «людина більш самовпевнена, ніж розумна» (майбутній шекспірівський Полоній), узявся перевірити, чи дійсно Амлет божевільний. Убивши друга Фенга і обдуривши всіх, Амлет одружується на дочці англійського короля і повертається до Ютландії. Під час учти він убиває Фенга і спалює тих придворних, що зрадили його і батька. Так досягнув перемоги над своїми ворогами Амлет.

Ця легенда користувалася широкою популярністю завдяки багаточисельним літературним обробкам. 1576 року французький письменник Бельфоре переповів цю стародавню легенду у своїх «Трагічних повістях». У 80-х роках XVI ст. на лондонській сцені була поставлена п'єса про Гамлета, написана, цілком ймовірно, драматургом Томасом Кідом. Користуючись цими джерелами, Шекспір 1601 року створив свого «Гамлета».

Запитання і завдання для учнів:

1. Використовуючи додаткову літературу, підготуйте усне повідомлення про епоху англійського Відродження.

2. Складіть цитатний план повідомлення про життєвий і творчий шлях Шекспіра.

3. Назвіть жанри, що переважають у драматичній спадщині Шекспіра. Коротко охарактеризуйте їх.

4. Випишіть у свої зошити такі слова: акт, антракт, вистава, дія, діалог, драма, драматургія, катарсис, корифей, кульмінація, монолог, п'єса, репліка, сцена, ява. Використовуючи «Словник літературознавчих термінів», перевірте, чи правильно ви розумієте значення цих слів.

5. Назвіть основні джерела шекспірівських п'єс. Чому стародавня легенда про принца Амлета, записана Саксоном Граматиком, набула широкої популярності?

«Гамлет»

Своєрідність сюжету і композиції трагедії. З усіх трагедій Шекспіра «Гамлет» — найважча для сприйняття і тлумачення. Мабуть, жоден із творів світової літератури не викликав такої кількості суперечливих пояснень. Для розуміння трагедії необхідно перш за все розібратися у сюжеті і композиції «Гамлета».

Події трагедії розгортаються в резиденції датських королів у замку Ельсінор. Час дії — далеке минуле. Але, змальовуючи це минуле, зберігаючи його прикмети, драматург поєднує їх із сучасним йому розумінням людських взаємовідносин. Тому герої трагедії «Гамлет» одночасно належать і своєму часові, і епосі Шекспіра. У цьому і полягає своєрідність сюжету трагедії, де історія відступає на задній план перед особистою драмою Гамлета, яка відбувається чи то у сивій давнині, чи зовсім недавно. Таким чином, як влучно зауважив український літературо-

знавець Д. Наливайко, «сюжет про датського принца перетворюється на трагедію свідомості мислячої людини, яка осягає істину життя, перед якою дедалі глибше розкриваються фальш і нищість світу, що її оточує». У той же час масштаб подій, що розгортаються в п'єсі Шекспіра, перетворюють особисту трагедію Гамлета на подію суспільно значиму, на факт історії пошуку людиною істини взагалі.

У композиції трагедії переплітаються дві основні сюжетні лінії — Гамлета, який прагне справедливої помсти за підле вбивство батька і принижену гідність, і короля Клавдія — вбивці й організатора підступних та віроломних дій проти принца Датського. Одночасне введення двох, а то й більше паралельних ліній подій — улюблений прийом Шекспіра. Розгортаючи різні сюжетні лінії в «Гамлеті», драматург показує виникнення, розвиток і розв'язку кожної події з усіма необхідними яскравими подробицями. Події, що розвиваються на сцені, поступово і непомітно створюють відчуття вселенського охоплення дійсності. Глядач починає розуміти глибокий і трагічний за своєю суттю зв'язок не тільки з героями трагедії, а й з усім людством. «Гамлет хоче підняти повіки часу, щоби він побачив майбутнє», — тонко підмітив один із сучасних дослідників творчості Шекспіра. Від себе додамо — завдання важке, майже нездійсненне, та честь і хвала мудрим безумцям, адже завдяки їм «часу, що звихнувся» протистоїть «в усьому і для всіх людина».

У центрі сюжетних перипетій — образ Гамлета. З ним пов'язані всі події і персонажі трагедії.

Принц Гамлет, студент Віттенберзького університету, повертається в Датське королівство у зв'язку із несподіваною смертю батька — короля Гамлета. У рідній домівці на нього чекає ще більший удар. Королева Гертруда, не встигши збити «черевиків, в яких вона за гробом мужа йшла в сльозах», виходить заміж за Клавдія, брата свого покійного чоловіка, який займає датський престол. Гамлет болісно переживає і смерть батька, і поспішне заміжжя матері. Йому нестерпна затхла атмосфера, що панує в замкові Ельсінор, і тільки наказ матері утримує його в межах Датського королівства.

Але на Гамлета чекає ще більш страшний удар: він дізнається правду про смерть батька — його отруїв нікчемний і хитрий Клавдій. Принц клянеться помститися негіднику, і віднині помста стає змістом його життя.

На боці вбивці-короля придворні, що оточують трон: міністр Полоній — «гідний» слуга свого нового господаря, Озрік — закінчений негідник, і навіть колишні університетські друзі Гамлета — Розенкранц і Гільденстерн. Одягнувши маску блазня, Гамлет вступає в нерівний смертельний бій. Він убиває Полонія, який шпигує за ним, розкриває зраду своїх університетських товаришів, відмовляється від Офелії, яка не може протистояти злу і, втягнена в інтригу проти Гамлета, божеволіє і гине. (Дія четверта). Тим часом сам Гамлет уникає смерті, яка, за наказом Клавдія, неодмінно повинна була наздогнати його, і таємно повертається із заслання в Ельсінор, де і потрапляє на похорон нещасної Офелії. Клавдій, переконавшись, що його план знищення принца не вдался, влаштовує поєдинок між Гамлетом і братом Офелії — Лаертом, який повинен був битися з принцом отруйним клинком. Але король Клавдій помилився вдруge: не врахував чесності і

порядності Лаерта. Смертельно поранений Лаерт розкриває присутнім наміри короля-вбивці. Гине на очах присутніх королева-мати, яка випила отруйне вино, приготовлене Клавдієм для принца. Гине і Клавдій, заколотий Гамлетом, але і сам Гамлет гине від рани, нанесеної йому Лаертом. Такий фінал помсти Гамлета.

Аж до IV дії сюжет трагедії, насичений контрастами і гострими драматичними зіткненнями, розвивається карколомно, охоплюючи не більше чотирьох днів. Лише між IV і V діями виникає пауза — приблизно день-два. Шекспір у своїх драмах прагнув поєднати вільний рух у просторі з не менш вільним розвитком дії у часі. Театр епохи Шекспіра, який ще не знав справжніх декорацій, дозволяв переносити події з одного місця в друге, відзначаючи ці зміни у мові персонажів трагедії.

Особливе місце в композиції шекспірівської трагедії займають монологи Гамлета. З одного боку, вони ніби стримують швидкий плин подій, з другого — надають усій трагедії своєрідного ліризму і філософської забарвленості.

Вічна проблема в трагедії Шекспіра. На межі XVI-XVII ст. в Англії вочевидь виявилася невідповідність соціальних відносин гуманістичним ідеалам епохи Відродження. Зіткнення світу, в якому панують «сила золота і згубні пристрасті», зі старим світом жорстокого феодалного насильства, що цинічно проголошував: «Кулак нам — совість і закон нам — меч», похитнули світлу віру гуманістів у торжество ідеалів Відродження. В цих умовах Шекспір і створює свій, мабуть, найскладніший і найглибший, найбільш філософський і найпроблемніший твір — трагедію «Гамлет» (1601).

У «Гамлеті» Шекспір, наче міфологічний шукач «краю світу», пробився крізь небесну твердь і зазирнув за її межі, побачивши й осягнувши темну сутність влади грошей, яка йшла на зміну владі титулів. Шекспірівський Гамлет, волею автора, опиняється в епіцентрі людських страждань, стає свідком і учасником трагедії краху моралі, честі, прекраснотушних і гуманістичних ілюзій. Зло править учту в Датському королівстві... Як і заради чого жити людині в цьому світі?

*Що благородніше? Коритись долі
І біль від гострих стріл її терпіти,
А чи, зіткнувшись в герці з морем лиха,
Покласти край йому?*

Переклад Л. Гребінки

Це злободенне для епохи пізнього Відродження питання ставить і блискуче розв'язує Шекспір у «Гамлеті». Саме на це питання, прагнучи утвердити ідею творчого безсмертя і віру в мудрість нащадків, всім своїм життям і творчістю відповідав інший поет — О. Пушкін: «Я жить хочу, чтоб мыслить и страдать». «Чи бути, чи не бути?» означає «Як жити?» та «В ім'я чого жити?» і належить до розряду вічних, не залежних від простору і часу питань. І відповідь на нього є сутністю вирішення проблеми людського буття.

Образ Гамлета. Образ улюбленого героя поданий драматургом у розвитку. Особливість цього розвитку в тому, що принц, наділений здатністю аналізувати свій психічний стан, усвідомлює двоїстість і суперечливість своєї натури і тих ситуацій, в яких йому доводиться діяти. Таким чином, його розвиток проходить у процесі духовного самопізнання. Гам-

лет до початку дії трагедії і Гамлет у вирі подій трагедії, які бурхливо розгортаються, — це зовсім різні особи.

Спочатку принц — типовий інтелігент-гуманіст, котрий щиро вірить в людину — «найдовершеніше з усіх створінь». Він — студент одного з найпрестижніших університетів свого часу, оточений друзями. Сповнений палкою любов'ю до життя, Гамлет не знає, що його уявлення про світ і реальне життя — різні речі. Але невдовзі він це зрозуміє, і два суперечливих почуття заволодіють його душею.

У знаменитому монолозі про Людину Гамлет постає перед глядачем у своїй трагічній роздвоєності. В ньому починається руйнівна боротьба між ідеальними уявленнями і жорстокою реальністю: «Останнім часом — сам не знаю з чого — я втратив усю свою жвавість, занедбав усі звичні справи. І справді, так важко стало моїй натурі, що ця добряча споруда, земля, здається мені безплідною скелею серед моря...» І тут же: «Що за майстерний витвір чоловік! Який шляхетний розумом! Який безмежний хистом! Як вражає й дивує доцільністю постаті й рухів! Дією подібний до ангела! Тямою — до божества! Окраса все-світу! Найдовершеніше з усіх створінь!» Але далі виникає прагматичне запитання: «Однак, що мені ця квінтесенція праху?» Питання, яке стане предтечею головного питання епохи Шекспіра: «Чи бути, чи не бути?», і вже це питання буде постійно хвилювати кожну людину в цілому світі, якщо вона усвідомила себе Людиною.

А поки що — підле вбивство батька, непристойне і ганебне заміжжя матері з нікчемним і хитрим Клавдієм, віроломство придворних, зрада друзів і легкодуга слабкість коханої, — все це, наповнюючи душу нестерпними стражданнями, безжально зіштовхує принца з проблемами реального життя. Приходить гірке усвідомлення того, що «Данія — тюрма», «вік розладнався», час «звихнувся».

Але шекспірівський Гамлет не жертва обставин, він сам створює ці обставини і сам вирішує свою долю. У трагедіях Шекспіра герої взагалі гинуть не через фатальні помилки чи слабкість, а через свою гідність, шляхетність натури, силу характеру, гинуть, протиставивши свої високі принципи світові вульгарності, користолюбства, лицемірства та жорстокості, а тому гинуть непереможеними. Це очевидно і по відношенню до Гамлета. Але чому ж він вагається і зволікає, відтягує акт помсти?

Уже не одне століття читачі і глядачі, мистецтвознавці і режисери пропонують своє розв'язання питань, поставлених Шекспіром у «Гамлеті», висувають свої гіпотези та припущення. Так завжди буває з видатними творами мистецтва, які не піддаються однозначному тлумаченню. Має право на існування і думка про те, що Гамлет, осягаючи реальне життя, приходив до страшного висновку: людина — «квінтесенція праху», осереддя пороків, «кентавр», напівбог — напівтварина. А тому у світі панує зло і йому треба «покласти край». Але ж це не так просто.

Не про відплату за особисту кривду чи тільки про помсту за вбитого батька думає Гамлет; душу його яترять роздуми про необхідність битви зі світовим злом:

*Звихнувся час... О доле зла моя!
Чому його направить мушу я?*

Переклад Л. Гребінки

«Звihnувся час», і Гамлет покликаний «направити» його. Але чи має він на це право? Адже зло живе і в ньому самому: «Сам я більш-менш чесний, та й то міг би закинути собі дещо таке, що краще було б моїй мамі й не родити мене на світ. Я дуже пихатий, мстивий, честолюбивий... Ми всі затяті пройдисвіти...» Як же тоді перемогти зло? Як допомогти людині стати «окрасою всесвіту»? Гамлет зволікає, страждаючи під тягарем вселенської муки, ставлячи перед собою фатальне запитання: «Чи бути, чи не бути?»

У розв'язанні цього питання і полягає суть трагедії Гамлета — трагедії особистості, яка прийшла у світ занадто рано і виразно побачила його оголену недосконалість. Це — трагедія розуму.

*Так розум полохливими нас робить,
Яскраві барви нашої відваги
Від роздумів втрачають колір свій,
А наміри високі, ледь зродившись,
Вмирають, ще не втілюючись у дію.*

Переклад Л. Гребінки

Звідси і скорбота Гамлета, який усвідомлює, що у боротьбі зі злом єдиною можливим засобом є те саме зло, застосування якого викривлює і спотворює найблагороднішу мету. Звідси майже відчайдушний крик, що виривається з грудей Гамлета перед зустріччю з матір'ю:

*Не зрадь природи, серце, не дозволь
Нероповій душі ввійти в ці груди.
Хай буду я жорстоким — та не звіром,
Хай раниць гостре слово — не кинджал,
Душа і мій язик хай лицемірять.
Хоч як слова покрають серце йї,
З'єднати, душе, з ділом їх не смій!*

Переклад Л. Гребінки

У ньому все кипить, клекотить, здригається, він насправді близький до божевілля, бо видовище пануючого зла нестерпне для нього. І Гамлет нарешті приймає рішення. Тепер він діє швидко і рішуче (сцени на кораблі, у спочивальні матері).

Взявши на себе особисту відповідальність за світове зло, за всі недосконалості і страждання людей на землі, гостро відчуваючи свою самотність і усвідомлюючи своє безсилля, Гамлет все ж таки кидається в бій і гине як борець, заповідаючи нам зразок поведінки людини і розуміння того, якою сміливою має бути її думка, якими світлими мають бути її помисли, й совість, і душа в боротьбі за високі людські ідеали.

Трагедія Шекспіра порушує вічні проблеми: суперечність між ідеалом і дією, метою і засобами її досягнення, роль особистості в історії і, нарешті, сенс життя. Велич шекспірівського оптимізму визначається вірою в те, що вихід із, здавалося б, безвихідних суперечностей все ж таки є. Помираючи, Гамлет заповідає своєму другові Горацио: «Скажи про мене правду невтаємниченим». Надзвичайно важливий для нас момент: отже, навіть помираючи, він вірить у силу правди.

Герой Шекспіра не все встигає сказати: «Коли б був час (бо смерть, суворий стражник, спішить з арештом), я б вам оповів...» Кому? «Мовчазним глядачам страшного дійства», а отже, і нам з вами. І це — «я б вам оповів» — збуджує нашу уяву, даючи нам можливість домислити. До речі, в цьому і полягає одна з причин виникнення найрізноманітніших трактувань і оцінок образу Гамлета. Частіше за все

його співставляють з Дон Кіхотом. «Після темряви сподіваюсь на світло!» — це девіз сервантесівського героя, вибитий на його щиті. Цей девіз по праву міг би стати і гаслом Гамлета.

Оточення Гамлета. Надзвичайно реалістично і випукло зображений у трагедії світ людей, які оточують принца Гамлета.

Клавдій (девиз якого — «Мета виправдовує засоби») — людина жорстока і безпринципна. Підступно вбивши свого брата — короля Данії, він захоплює престол. Клавдій досить розумний і хитрий супротивник. Підкоривши королеву Гертруду, Клавдій намагається «приручити» і її сина — принца Гамлета. Для досягнення цієї мети Клавдій використовує друзів Гамлета — Гільденстерна і Розенкранца, які охоче виконують «прохання» короля: заповзято шпигують за своїм університетським другом.

Для досягнення своєї мети Клавдій майстерно використовує придворних. Навіть Офелія, нічого не підозрюючи про інтригу, що плететься навколо її коханого, невідомо допомагає королю і гине. Саме Клавдій несе моральну відповідальність за смерть невинної Офелії.

Клавдій достатньо рішуча людина. Переконавшись, що спроби «приручити» Гамлета марні, він без зайвих вагань вирішує знищити небіжа, вдаючись до перевірених засобів — підступності та обману. Сутічка між Клавдієм і Гамлетом неминуча, і фінал її може бути тільки трагічним.

Полоній — типовий лакуза-царедворець, котрий із задоволенням і рабською запопадливістю виконує будь-яке, навіть наймерзенніше, доручення свого короля. Полоній постає перед глядачами як комічний персонаж, але його комізм жажливий і бридкий, бо оздобу йому слугують банальність, цинізм та недоумкуватість. Полоній готовий у будь-яку хвилину змінити свою думку на догоду своєму новому хазяїнові. Гамлет знущується з нього, разом із тим розуміючи, що той, закутий у броню своєї рабської філософії, непробивний:

Гамлет. Бачите ви он ту хмарку, що так нагадує верблюда?

Полоній. Далекі, чисто як верблюд.

Гамлет. По-моєму, схоже на лисицю.

Полоній. Справді, спина точнісінько як у лисиці.

Гамлет. Або як у кита?

Полоній. Достеменно як у кита.

Якщо докори совісті для Клавдія (сцена молитви короля) — це хвилини слабкості та страху перед розплатою, то совість королеви Гертруди ще не вмерла остаточно. І хоча розбуджена ця совість гіркими докорами сина, королева сприймає це як благо:

О годі, сину!

Звернув мені ти очі в глибоку душу:

У ній тепер я чорні плями бачу,

Яких нічим не вивести.

Переклад Л. Гребінки

Здатен на прозріння і Лаерт, людина хоча і слабкої волі, але благородна і чесна. Його вразливість і емоційність використовує король Клавдій.

Головні дійові особи драми, втягнуті королем у брудну інтригу, гинуть. Народ ремствує за стінами замку. Але вже наближається принц норвезький Фортінбрас, і «порядок» буде відновлено.

«А я, нужденніша за всіх жінок...» Образ Офелії. Жертвою зіткнення світу нищого користоловства, злоби, егоїзму зі світом людяності, доброти і світлої

віри стає Офелія — дочка улесливого царедворця Полонія і сестра безвільного Лаерта.

Слухняна дочка і ніжна сестра, вона широко любить Гамлета, але її почуття тільки слабке відлуння палкого кохання Джульєтти або Дездемони, які в ім'я кохання готові принести у жертву навіть життя.

Бунтівлива душа Гамлета не знайде в ній опори і підтримки. Наївна Офелія просто не розуміє його, як не знає і не розуміє життя.

М.Врубель. Гамлет і Офелія. 1883.

Вона — втілення наївної довірливості. Вислухавши наказ батька: «Тобі віднині бороню рішуче хвилини навіть стрічі й балачки із принцом Гамлетом...», Офелія відповідає: «Я вам корюся, тату». Дівчина — безвладна жертва батьківського виховання і придворного етикету. Біда її у тому, що вона живе ніби із заплющеними очима. Гамлет, звертаючись до Офелії, попереджує: «...Коли б ти навіть була цнотлива, як лід, і чиста, як сніг, однак не втечеш від поговору.» Офелія не може протистояти злу в заплутаних життєвих ситуаціях. Гамлет радить їй: «...Не вір нікому з нас. Іди собі в черницю...». Але після відвертої розмови Гамлета з нею — вона не в змозі зрозуміти ні його, ні себе, ні оточуючий її жорстокий світ: «...Все пропало! А я, нужденніша за всіх жінок... Горе, я від плачу не спіпну! Що я бачила, що бачу!»

Офелія не витримала протистояння суперечливих почуттів і збожеволіла, пішла з життя, кинувши наостанок людям, які ще живуть у цій нестерпній для неї плутанині добра і зла: «...Щастя вам Бог!».

Леся Українка в одній із найкращих ліричних поезій циклу «Ритми» (1900), що починається словами: «Хотіла б я уплисти за водою немов Офелія, уквітчана, безумна.» — можливо, найточніше осягнула

внутрішній стан Офелії і те «смутне» і «криваве», що затьмарило її розум. Офелія не витримує правди життя, і все її єство благає вічного «спокою». Це благання відчула велика українська поетеса і з шекспірівською глибиною передала свої почуття у своєму вірші:

*А потім зник би й відгук —
і на воді ще б колихались тільки
мої квітки, що не пішли за мною
на дно ріки. Плили б вони, аж поки
в яку сагу спокійну не прибились
до білих водяних лілей, — там стали б.
Схилилися б над сонною водою
беріз плакучих нерухоми віти,
у тихий захист вітер би не віяв;
спускався б тільки з неба на лілеї
і на квіти, що я, безумна, рвала,
спокій, спокій...*

Хто винен у тому, що гине Офелія? Можливо, Гамлет? Холодність його почуттів, як стверджує російська поетеса Марина Цвєтаєва у «Діалозі Гамлета із совістю» (1923)?

*— На дне она, где ил
И водоросли... Спать в них
Ушла, — но сна и там нет!
— Но я ее любил,
Как сорок тысяч братьев
Любить не могут!
— Гамлет!
На дне она, где ил:
Ил!.. И последний венчик
Всплыл на приречных бревнах...
— Но я ее любил,
Как сорок тысяч...
— Меньше
Все ж, чем один любовник.
На дне она, где ил.
— Но я ее —
Любил??*

Можливо, у смерті Офелії, та і самого Гамлета, винен «холод життя», про який у своєму «Гамлеті» (1934) пише Олександр Блок?

*Я — Гамлет. Холодеет кровь,
Когда плетет коварство сети,
И в сердце — первая любовь
Жива — к единственной на свете.
Тебя, Офелию мою,
Увел далеко жизни холод,
И гибну, принц, в родном краю,
Клинок отравленным заколот.*

Можна сперечатися, можна погоджуватися або ні із Блоком або Цвєтаєвою, але не можна залишатися байдужим до вселенського болю, що крає серце.

Велична спадщина. Вплив Шекспіра на світову літературу надзвичайно сильний і багатограний, не вистачило б і сотні томів, щоб розповісти про шекспірівські традиції в літературі, образотворчому мистецтві, музиці, про втілення його комедій і трагедій на сцені, у кінематографі, на телебаченні... Тисячі акторів мріють зіграти Гамлета або Отелло, Джульєтту або Дездемону, леді Макбет або Офелію; для будь-якого режисера постановка п'єси Шекспіра — етап у його творчості. Здобутками світового значення можна вважати фільм у постановці англійського актора Лоренса Олів'є, роль Гамлета у виконанні Смоктуновського і Рецептера, Гамлет французької актриси Сари Бернар (цю роль вона

виконувала в чоловічому одязі). Безліч робіт написано про рецепцію (сприйняття та відтворення) шекспірівських образів в Англії, Франції, Італії, Німеччині, Данії, Росії, Україні — та й чи можливо перелічити всі країни світу!

Якщо говорити про українську літературу, то в пам'яті одразу ж виникають імена видатних поетів, письменників та драматургів, у творчості яких шекспірівські традиції, мотиви і образи виявилися найбільш чітко: Т. Шевченко, брати Тобілевичі, І. Франко, Леся Українка, М. Рильський, М. Бажан, Б. Олійник, Л. Первомайський, Ю. Домбровський та ін.

Творчість Шекспіра залишила помітний слід в українській літературі. Для романтиків він був союзником у боротьбі із класицистичними догмами, взірцем у відстоюванні ідей вільної, національно-самобутньої літератури. Вони цінували Шекспіра за те, що він, як стверджував один із критиків на початку ХІХ ст., «не знав ніяких правил і писав за велінням серця та уяви». Його велична спадщина найбільш плідно почала розроблятися, починаючи із 60-х років ХІХ ст.

На початку 1860-х років письменник-основ'янин В.А. Косовцев перекладає «Гамлета» і «Коріолана», але ці переклади не були опубліковані і вважаються загубленими. 1865 р. у львівському журналі «Нива» з'явився переклад першої дії «Гамлета», зроблений П. Свенціцьким. На початку 1870-х років з'являється вільний переклад «Гамлета» Ю.Федьковича, зроблений з німецького посередника. 1882 року вийшов друком переклад «Гамлета» М.П.Старицького. За цим перекладом шекспірівська трагедія була поставлена в аматорському гуртку київської «Громади», музику до спектаклю написав М.В. Лисенко. Наприкінці 1899 року був опублікований переклад «Гамлета», здійснений П.О.Кулішем за редакцією і з передмовою І. Франка, в якій він зазначав, що перекладач «держався оригіналу далеко докладніше, ніж його попередники». Загалом переклади творів англійського драматурга відіграли помітну роль у розвитку української літературної мови. У ХХ ст. з'являються високохудожні переклади п'єс Шекспі-

ра, створені М.Рильським, Борисом Теном, М.Бажаном, В.Мисиком, Д.Павличком, І.Стешенко, Л.Гребінкою, Д.Паламарчуком та ін.

Комедії і трагедії англійського драматурга широко входять до репертуару вітчизняного театру. Незмінним залишається і інтерес до трагедії Шекспіра «Гамлет». З її сценічних утілень слід назвати виставу Харківського українського драматичного театру ім. Т.Г.Шевченка (1956, режисер Б. Норд) і Львівського українського драматичного театру ім. М. Заньковецької (1957, режисер Б. Тягно).

Пророчими виявилися слова драматурга Бена Джонсона, відомого сучасника Шекспіра, який стверджував: «Він (Шекспір) належить не лише нашому століттю, але всім вікам».

Запитання і завдання для учнів:

1. Що дозволяє назвати шекспірівського Гамлета» неперевершеним взірцем у жанрі трагедії?

2. Поміркуйте, у чому полягає сенс трагедії Гамлета. Вирішивши помститися за смерть батька, принц зволікає. Як ви думаєте, чому?

3. Гамлет — герой інтелектуальний. На які питання він намагається знайти відповідь?

4. Гамлет уважає батька прикладом ідеальної людини. Якою мірою він сам відповідає урочисто проголошеному ідеалу?

5. У чому полягає філософський зміст знаменитого монологу Гамлета «Чи бути, чи не бути?»

6. Принц любить Офелію чи вдає, що любить? Якщо вдає, то чому?

7. Як ви розумієте його слова: «Горацію, на світі більше тайн, ніж вашій вченості хоч би приснилось...?»

8. Як ви сприймаєте образ королеви Гертруди? Чи випадкова її смерть?

9. Підготуйте доповідь на тему: «Шекспірівські мотиви, образи та сюжети в українській літературі, музиці та образотворчому мистецтві».

Ю.І. СУЛТАНОВ,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри світової літератури Прикарпатського
державного університету ім. В. Стефаника
Івано-Франківськ

«ГАМЛЕТ» ШЕКСПІРА НА УКРАЇНСЬКІЙ СЦЕНІ

Відомості про перші шекспірівські вистави в Україні з'явилися на початку ХІХ ст. На думку відомої дослідниці української шекспіріани І.Ваніної, це не було повноцінне втілення шекспірівських творів, бо не було ще професійних театрів. У 1808 — 1810 роках у Харкові працювала трупа з мандрівних акторів і аматорів із дуже строкатим репертуаром. Вони ставили «Гамлета», однак, настільки погано, що важко було вловити навіть основну лінію сюжету. Також ставили цю трагедію відомі київські трупи: польська - Зміївського (1816) та польсько-українська Ленкавського (20-ті роки ХІХ ст.).

Однією з найбільших провінційних труп І половини ХІХ ст. була трупа І.Штейна, котра переважно грала у Харкові. У її репертуарі були твори російської та зарубіжної класичної драматургії, в тому числі п'єси Грибоєдова, Шекспіра, Фонвізіна, Мольєра та

інших. У цьому театрі працював М.Щепкін, тут визрів талант відомого актора Угарова.

У 1833 році Штейн заклав свій театр і виїхав з Харкова. Того ж року у місті почала працювати нова трупа, яку очолив колишній актор театру Штейна — Л.Млотковський.

У 1838 р. Млотковський запросив на гастролі московського трагіка П.Мочалова, який прославився в Росії як виконавець ролі Гамлета. У цій же ролі він виступав у Києві під час гастролей трупи Млотковського. Разом з ним грали: Офелія — Млотковська, Полонія — Соленик, Клавдія — Рибаків.

Разом з Млотковською у виставах за участю Мочалова грав майбутній відомий актор М.Рибаків. Найбільший успіх він мав у ролі Гамлета, в якій виступив у 1839 році після гастролей Мочалова.

Узимку 1878 року в аматорському гуртку «Гро-